

Jens-Martin Eriksen & Frederik Stjernfelt

I KRIGENS RUINER Refleksioner og spørgsmål

Virus og dobbeltskrift

„I sammenligning med nutidens gerningsmænd var tidligere tiders gerningsmænd troende,“ skriver den tyske forfatter Hans-Magnus Enzensberger i sin bog *Med udsigt til borgerkrigen*, der udkom i 1993. Borgerkrigene, ikke kun den i Europa, men også dem i Asien, i Latinamerika, i Afrika og tillige dem, som forfatteren iagttager overalt i den vestlige verdens metropoler, fra Los Angeles til tyske storbyer fulde af hooligans og racister, har alle et fællestræk – volden har gjort sig fuldstændig fri af ideologiske begrundelser. Den er ikke længere, som før og under den kolde krig bundet til store ideologiske fortællinger. Den infernalske vold er ikke mere et middel med hvilket man som under Hitler og Stalin ville implementere sine utopier. Det er tilsyneladende et fællestræk, ifølge forfatteren.

Spørgsmålet er, hvad der driver ham til at fremsætte dette udsagn, og hvorfor lige netop på dette tidspunkt i begyndelsen af 90'erne, hvor de største etniske mord- og fordrivelseskampagner netop har fundet sted, og stadigvæk finder sted i det sydøstlige Europa. Hvorfor netop denne monumentale generalisering og på lige præcist dette tidspunkt, hvor en krig er mobiliseret i Serbien og Bosnien, en folkemordskrig, som ene og alene har legitimeret sig ved et etnisk had og en historisk nødvendighed bundet i en nationalistisk ideologi? Og hvorfor på dette tidspunkt, hvor der kun var én eneste mulighed for at afslutte denne statsterror – nemlig at mobilisere en vestlig opinion for en militær indgriben? Hvorfor var det nødvendigt at forklare, at også denne krig i Europa var lige så uudgrundelig som de i sammenligning utåleligt banale konflikter i de europæiske metropoler, og lige så håbløst fjern og uforståelig som borgerkrige og konflikter på fjerne kontinenter – hvis det ikke var for den tavse og implicite konklusion, at der ikke var noget at gøre? Og fra denne slutning og til den næste, at krigen ville brænde ud af sig selv, er der ikke langt.

At skabe en art cordon sanitaire er den forbilledlige og vise strategi mod en sådan krigens virus, som forfatteren mener at kunne iagttage – eller suggerere i sin tekst. For han har gennemskuet melodramaet og nået til en art „cool“ konklusion, en skuffet attitude, som med overbærenhed og fuldstændigt rensset for patos må påtage sig at forklare den foruroligede offentlighed, at der intet er at gøre – andet end at vente. Vente og se. Alt andet vil blot føje krig til krig, som præsident Mitterrand formulerede det på samme tidspunkt. Ikke nogen ringe trøst måske, for de europæere, der så en militær indgriben

som et brud på de helligste principper i deres livsanskuelse, der dog også indbefattede arven fra Holocaust, at „det ikke kunne ske igen“. Men det kunne altså ske igen – og så alligevel?

Når mennesker ikke blev myrdet og fordrevet pga. en ideologi, men pga. en verdensomspændende virus, så måtte det gøre det ud for en forklaring på, at dette var noget historisk nyt, at der var tale om en situation, hvor historiens lærdom og etiske arv ikke mere havde gyldighed. Det påtog forfatteren sig at forklare og begrunde. Hvad var så konklusionen, hvordan skulle man lære at leve med denne viden? Man måtte, når det drejede sig om den samme sygdom overalt, i de europæiske storbyer som i Øst- og Nordvestbosnien, begynde at se på sine egne problemer, der hvor man var. First things first, som denne kynisme forklædt som bondelogik lød – først rydder man op i Hamborg, Paris, Berlin og København, inden man forfløjen påtager sig at være verdensforbedrende, og idealistisk griber ind for at standse et folkemord. For det er det samme overalt. Det slog ikke forfatteren i bogen, og heller ikke hans proselytter, at han med sit skrift så at sige koloniserede den serbiske stats folkemordskrig mod de civile bosniske muslimer, at der var skrifter som Memorandum med bag katastrofen. Det skrift, *Memorandum*, bliver hos Enzensberger affejet i en sidebemærkning, som noget kun tilsyneladende ideologisk, som kitsch og affald fra en forgangen historisk periode. Det har dog næppe været nogen trøst for ofrene, at de delvis fik denne støtte. I det store og hele blev ofre som bødler nemlig diagnosticeret som ramt af den omsiggribende virus, andre europæere måtte holde sig på sikker afstand af med armene over kors.

Med udsigt til borgerkrigen fik denne afventen sit program, der samtidig var et testamente over hele efterkrigstidens europæiske selvforståelse og arven efter Holocaust. „Det kan aldrig ske igen,“ hed dens diktum, som hver eneste skoleelev voksede op med som en art historisk trøst og løfte om, at internationalt samarbejde for altid havde gjort en ende på fortidens forbrydelser. Primo Levi anfægtede dog dette i sine koncentrationslejr-erindringer, når han til stadighed hævdede, som en advarsel, at når noget er indtruffet, når noget allerede er sket i verden, så tilsiger simpel logik os, at så kan det ske, så kan det indtræffe – og altså også igen.

I 1993, da *Med udsigt til borgerkrigen* udkom, midt mens det hele skete igen, viste det sig, at historien intet havde lært os netop i det øjeblik, det indtraf. Skriftet forklarede, at nok skete det, men det var af andre grunde, det var af andre årsager, som det øjensynligt var uden for vores rækkevidde at øve indflydelse på. Verden var blevet syg, helt bogstaveligt. Denne metafor, sygdommen som metafor, var med til at redde europæerne fra at tro på, at de havde et ansvar for et etnisk mindretal i deres naboland Bosnien. Landet kunne gå under. Blot på overfladen kunne mord- og fordrivelseskampagnerne i Øst- og Nordbosnien, der havde affolkning af hele områder som mål, ligne den nazistiske politik i Østeuropa under den 2. Verdenskrig – „Det der giver vore dages borgerkrig en ny,

uhyggelig kvalitet, er den kendsgerning, at den føres helt uden nogen indsats, at den bogstavelig talt ikke drejer sig om noget som helst.“ Enzensbergers fejltagelse bliver dobbelt djævelsk af, at den bygger på en reel og interessant iagttagelse – nemlig at den hooliganistiske, ideologiløse vold på mikroniveau reelt er et stigende problem. At denne vold faktisk breder sig, gør ham blind for den kvalitativt forskellige ideologisk motiverede vold på det storpolitiske plan, som de seneste års islamistiske terror nu er blevet det mest aktuelle eksempel på.

Med denne påståede indsigt foretager teksten en symbolhandling idet den besværges en afgrundsdyb civilisatorisk afstand til dette barbari – den kigger med kolonisatorens blik på den koloniserede. Et blik den bosniske filosof og politiker Muhammed Filipovic peger på i vores interview med ham i denne bog, idet han spørger om europæerne helt har glemt deres egen fortid med det formål, at kunne glemme deres samtid? Hvorfor skal I gøre os til barbarer, for selv at optræde som barbarer? En kritik Enzensberger og hans proselytter naturligvis er immune over for, idet kritikken selv bliver fremsat af en barbar. Hvis en samtale havde fundet sted dengang, kunne Filipovic have spurgt, om dette kneb ikke i realiteten gjaldt om fra Enzensberger og hans proselytters side at forlene deres blaserte fatalisme med en sidste ideologisk salve? Men nu var der dengang oprettet en cordon sanitaire – i enhver forstand. Der fandt ingen samtale sted, heller ikke med de mennesker, der kunne have reddet Bosnien fra undergang. De var alle smittede.

Det paradoksale ved *Med udsigt til borgerkrigen* er, at det er et dobbeltskrift. Det foregiver i cifferkode at handle om et, en diagnose af en tilstand i den ganske verden, men drejer sig i realiteten om noget ganske andet. Det er et forsvarsskrift for en tidsånd, der tilsiger at vi og vore samfunds institutioner skal vende ryggen til det uudslukkelige folkemord i Bosnien. Det er skriftets meddelelse til sin læser. Det prekære ved bogen som skrifthandling er dog, at den ikke eksplicit vil stå ved sit budskab, men pakker det ind i en omstændelig redegørelse for dels meningsløsheden og dels kompleksiteten i den vold, der eksponeres for den ganske verden i begyndelsen af dette årti.

Kun sporadisk nævnes folkemordet i det sydøstlige Europa, og det endda kun i flæng med større og mindre brændpunkter i den ganske verden. I forfatterens optik står den enkelte hjælpeløse borger og er vidne til dette globale inferno. Sådan fremstilles scenariet. Hver og én står vi enkeltvis over for et brændende kaos. Det er perspektivet. At et folkemord i et europæisk naboland med hele instrumentariet og alle metoderne fra det 3. Rige kunne være mere relevant at fremholde og behandle end alt muligt andet, og intervention over for disse rædsler der foregik, var en sag for vore samfunds institutioner snarere end for den enkelte borger, er fraværende i dobbeltskriftet af Enzensberger. Man kan spørge sig selv hvorfor?

Ingen censorer ville kunne forhindre ham i eksplicit at forholde sig til det, ingen censur ville eller kunne forhindre skriftets udgivelse, og at hans synspunkter kom for dagens lys. Alligevel vælger han at tale i gåder, når han vil plædere for at lade krigen brænde ud. For skal man gribe ind imod disse forbrydelser, skal man gribe ind i hele verden, og den ene „konflikt“ er lige så meningsløs som den anden – folkemordet som hooliganvolden. Og over for alt dette står kun den enkelte. Og alligevel melder spørgsmålet sig: Hvorfor anlægges dette perspektiv, når både forfatter og hver eneste læser ved, at der i denne enslyggjorte masse af fænomener som nævnes i skriftet kun er én eneste virkelig dramatisk og traumatiserende begivenhed, som plager europæernes samvittighed, og som de qua skriftets titel venter på at få svar på ved deres læsning?

I et dobbeltskrift er der noget, som ikke må siges. Hvorfor tales der ikke eksplicit og kynisk om at folkemordet må brænde ud, fordi vi har afskrevet civile ofre, der er fanget i en europæisk krig vi ikke orker at forstå eller investere nogen mening i? Eller kan grunden være, at vi ikke tør nærme os konflikten, fordi den med sin konfrontation mellem en territorial nationalisme og en religiøs nationalisme ligner et spejl for Europas fremtid? Skyldes det forhold, at vi ikke vil beskæftige os med krigen, det simple menneskelige karaktertræk, at vi flygter fra vores egen truende virkelighed, at vi i eskapisme blot venter på at fremtiden forsvinder? I så fald kunne forfatteren artikulere det. Her kan vi kun gisne. Under tekstens mumlen om denne verdens meningsløshed af vold og enkeltmenneskets hjælpeløshed over for alle uslukkelige brændpunkter ligger et unævneligt Holocaust – lige da skriftet udkommer og læses i begyndelsen af 90'erne. Lad os derfor spørge os selv, om det med dette dobbeltskrift ikke svarer til at udgive en bog i 1943 om enkeltmenneskets afmagt over for krig og etnisk udrensning og koncentrationslejre – med den selvfølgelige og uudsagte konklusion, at alt dette kan vi ikke hver især stille noget op imod? Alle samfund kan heller ikke stille noget op, for skal man bringe ét folkemord til ophør – det nazistiske mod jøderne – skal man bringe alle konflikter til ophør. Og det lader sig ikke gøre, for der er ganske enkelt ikke penge nok i verden til at betale for en sådan militærpolitisk løsning! Derfor må vi lade Holocaust brænde ud af sig selv.

Så esoterisk kunne en prominent europæisk forfatter beskrive den moralske udfordring, vi stod over for i begyndelsen af 90'erne. I stedet for at diskutere vores eget værdigrundlag og pege på, at vi skulle handle i overensstemmelse med vores overbevisning, forlangte han fornærmet – og med ham store dele af den europæiske offentlighed – ro ved middagsbordet, og havde kun hån tilovers for dem, der fastholdt, at arven efter Holocaust indebar den forpligtelse, at det ikke måtte ske igen.

Lad os derfor spørge os selv, om vi i dag er de samme mennesker, som før vi indifferente lod et europæisk land gå under i et orgie af vold, og om det ikke på nogen måde har ændret vores selvopfattelse og forandret vores værdigrundlag? Og er vi indstillet på at

indskrive dette i vores nye værdigrundlag – ikke i kode eller dobbeltskrift, men eksplicit og direkte?

Dem vi skal blive

På en snefyldt tirsdag morgen, den 20. januar 1942 samledes 15 mænd i en villa i den fashionable syd-vestlige forstad Wannsee i Berlin. Residensen hvor de mødtes, var et såkaldt gæstehus, som sædvanligvis var forbeholdt ledende inden for sikkerhedstjenesten, der var på besøg i Berlin. I en folder tilbyder stedet sig med følgende faciliteter og komfort: „Fuldstændigt renoverede gæsteværelser, et musikværelse, billardrum, et stort mødeværelse og en terrasse med udsigt over Wannsee-søen, centralvarme, varmt og koldt vand samt alle bekvemmeligheder. Huset tilbyder god mad, inklusive frokost og middag. Vin, øl og cigaretter føres.“

Den officielle titel på denne sammenkomst, der sædvanligvis omtales som Wannseekonferencen var Embedsmandskonferencen – Konferenz der Staatssekretäre. Den drejede sig om planlægningen af det man definerede som en ‘løsning af det jødiske problem i Europa’. I den forbindelse frygtede arrangøren Reinhard Heydrich de største problemer med det, der er ryggraden i enhver regerings administration og som i praksis vil stå for implementeringen af de politiske beslutninger: embedsværket, de højeste embedsmænd. Ikke partiaktivisterne, men karriere-embedsmændene, som man fortsat havde måttet acceptere i statens tjeneste her 9 år efter naziregimets overtagelse af magten i Tyskland. Men mht. samarbejdsvilje kunne Heydrich ikke have været mere fejlagtig i sin bedømmelse af konferencen. Den forløb over al forventning.

Man diskuterede først ganske ligefremt om hvorvidt halv- og kvartjøder skulle dræbes eller steriliseres – og dernæst fulgte åbenhjertige diskussioner om de mest effektive metoder til massedrab, som sluttede med en munter enighed blandt deltagerne. ‘Den endelige løsning’, som den kom til at hedde, blev hilst med en usædvanlig entusiasme, selv blandt de højeste embedsmænd, der ellers var kendt for at være tilbageholdende over for de mere radikale elementer blandt nazisterne.

Der var kun enkelte forbehold over for de logistiske problemer ved massedrab i så stor skala. Men i det hele taget deltog embedsværket aktivt med konstruktive forslag til løsningen af dette aspekt ved implementeringen af jødedrabet. Mødet i sig selv varede ikke mere end en time til halvanden. Derefter blev der serveret drinks og frokost. Så samledes lederne, paverne i det 3. Rige, Heydrich og Müller og folk fra SS samt sekretæren for konferencen Adolf Eichmann, ved kaminen, hvor der blev røget og drukket cognac. Men man snakkede nu ikke forretninger længere, hyggede sig bare. Man slappede af efter en lang dags arbejde.

Deltagerne havde berørt komplicerede logistiske og juridiske problemer i fællesskab. F.eks. havde man betænkt, at der måtte drages omsorg for det forhold, at jøderne først måtte gøres statsløse, så ingen stat med rette kunne gøre krav på at ville kende deres skæbne, og man havde sørget for, at den stat hvori de befandt sig i det nazibesatte Europa, kunne konfiskere deres ejendom. Dette sidste aspekt blev det overladt til Finansministeriet og Rigsbanken at tage sig af. Derimod blev det pålagt Transportministeriet at drage omsorg for at køreplanerne for deportationstogene rundt om i Europa ikke forstyrrede køreplanerne for militær- og civiltransport.

Da Eichmann blev indhentet af sin fortid ved retssagen mod ham i Jerusalem i 1961, kendte man forløbet af Wannseekonferencen, idet noterne derfra var blevet fundet i marts måned 1947, knap to år efter naziregimets sammenbrud, i forbindelse med at man indsamlede materiale til Nürnberg-domstolen. De var forståeligt nok klassificerede som „Geheime Reichssache“.

Mønstret for folkemordet på muslimerne i Bosnien blev kendt allerede medens det foregik, takket være journalister som Ed Vuillamy og Roy Gutman og blev systematisk underbygget med rapporten fra FNs ekspertkommission under ledelse af Cherif Bassouni i 1994. Rapporten, som er en analyse og sammenfatning af empirisk indsamlet materiale, tegnede et rædselsvækkende systematisk billede af, hvad man kunne iagttage af overgreb, mord, massevoldtægter og fordrivelser og frarøvelse af ejendom fra civile. Men selve planen for denne kampagne er endnu ikke kommet for dagens lys, selv om de fantastiske referater fra „Parlamentet i Pale“ stærkt indikerer at den har foreligget. Og ligesom man næppe i dag kan færdes på en tysk hovedbanegård uden at se for sit indre blik hvor på rangerterrænet jødetoget med østlig destination holdt og ventede, så kan man i dag ikke køre ud ad motorvejen fra Beograd mod Nis uden at se for sig, at her parkerede lastbilerne med våbentransporterne til den endelige løsning på problemet med de bosniske muslimer. Også dette folkemord, som det tysk-nazistiske, har krævet sin logistik og sin strategi, når forbrydelser skulle udføres i så stor skala med den effektivitet, som var betingelsen for at indfri affolkningen af store landområder med henblik på at skabe et Storserbien. Hverken i Nazityskland eller under Milosevic opstod koncentrationslejrene spontant, og mord- og fordrivelseskampagnerne blev heller ikke udløst af enkelte ledes tilfældige indfald eller blodtørstige civilpersoner.

I vores egen fortidsforvaltning af det serbiske Holocaust mod de bosniske muslimer befinder vi os tidsmæssigt på det punkt, hvor massedrabets planlægning er ved at komme for dagens lys, og hvor vi får indblik i de kulturelle og politiske analyser, som måtte ligge til grund for at man valgte at gribe til de midler man gjorde, for at sikre dets størst mulige effektivitet. Vores undersøgelser af dette massedrab, som de europæiske institutioner valgte at være vidne til vil, ligesom behandlingen af drabet på de europæiske jøder, bestemme vores arv og hvem vi skal blive.

Private og offentlige sjæle

Hannah Arendt reflekterer over Eichmanns samvittighed: Vidner fortæller, at Adolf Eichmann ikke var nogen 'landsknægtenatur', at han bl.a. altid talte høfligt til de tysktalende jødiske funktionærer, som han samarbejdede med i forbindelse med 'den endelige løsning på det jødiske problem i Europa'. Han var ikke en type, der ønskede at undslippe til et sted, „hvor de ti bud ikke gælder, og en mand kan føle tørst“. Han troede derimod, ifølge vidner, på succes og på det såkaldte 'gode samfund', som han kendte det. Vi må formode der dermed menes retsstaten – i en eller anden form, demokratisk eller ej. Hans troskab over for Hitler tillagde han karakteristisk nok ikke det faktum, at han ideologisk var overbevist om det rigtige i alt hvad Føreren stod for, men derimod det forhold, at denne var steget op fra korporal til leder af et 80 millioner stort folk. Det var derfor Eichmann vidste, at han skulle underkaste sig ham. Momir Nikolic, skolelæreren, der organiserede sorteringen og transporten af muslimerne fra Srebrenica til deres henrettelse uden for byen ligner skuffende en Eichmann.

At Eichmann selv bevidnede hvordan et helt samfund med dyd og begejstring også underkastede sig Føreren, gav ham ingen anledning til samvittighedskvaler, ganske påfaldende, når man betænker de planer som nazisterne stod for at implementere, og som Eichmann selv var en ondartet detalje i som den endelige løsnings centrale bogholder. Han havde ingen grund til at lytte til sin 'indre stemme' og komme i tvivl om sine gerninger. Ikke fordi han ikke havde en sådan stemme, men fordi hans samvittighed talte med den samme stemme som det respektable samfund. Der var, hævdede Eichmann, ingen andre stemmer at lytte til.

Efter nazismens sammenbrud hævdede flere, som havde bestridt administrative og politiske poster i det 3. Rige, at de ganske vist altid havde levet i en slags 'indre emigration', at de hele tiden på et indre, mentalt plan havde været imod regimet. F.eks. hævdede Gauleiter Arthur Greiser ved en polsk domstol i 1946, at de forbrydelser han havde begået i Polen under den nazistiske besættelse decideret var udført af hans 'offentlige sjæl'. Hans 'private sjæl' havde altid været imod dem. Retten tog imidlertid ikke hensyn til denne subtile distinktion.

Ligeledes er det heller ikke muligt for eftertiden at vide om der reelt har været nogen forskel mellem offentlige og private sjæle, om der virkelig har været en sondring mellem hvad man har gjort og hvad ens samvittighed tilsagde én, der var det rigtige og det sande. Man har levet i en 'indre emigration' og har derfor i sagens natur ikke tilkendegivet denne sondring for nogen.

Lad os begrænse problematikken, når vi her beskæftiger os med folkemordet i Bosnien. Lad os ikke diskutere skyld for krigens udbrud, ej heller skyld i forhold til mobiliseringen af den kulturelle og politiske spænding eller promovering af had-ideologi. Lad os bare spørge, hvordan man accepterede massakren ved Srebrenica, hvor 7000 civile mænd og drenge systematisk blev dræbt, hvordan man accepterede folkemordspolitikken i Bosnien, der indebar en systematisk mord-, rov- og fordrivelseskampagne? Svarene behøver for vores skyld ingen ledsagende undskyldninger, end ikke anger – vi har i *Hadets anatomi* og i denne bog talt med de mænd, der stod bag udformningen af denne politik. Vi har også talt med en tidligere minister under Milosevic, Aleksandar Tijanic, der hævder, at han altid var imod Milosevic. Han levede i en indre emigration – kun hans offentlige sjæl var informationsminister.

Vi er blot nysgerrige, i første række, for at komme til en forståelse, for at kunne klarlægge de menneskelige årsager i vores søgen efter viden. Vi har det ligesom den unge muslim på et møde på Københavns Universitet, hvor vi deltog som talere på en konference om Srebrenica. Han var selv fra denne by, undslap den som barn da massakren indtraf i sommeren 1995, og han spurgte ærligt undrende forsamlingen; „Jeg vil gerne vide hvorfor I europæere lod os dø, hvorfor I overlod os til vores mordere? Jeg spørger uden bebrejdelse, for nu er jeg bare nysgerrig. Jeg lever i Europa, jeg bor i Danmark, jeg har det godt, jeg er glad for de muligheder, jeg har fået i dette land. Men jeg har endnu ikke forstået hvorfor I kunne lade os dø? Var det fordi vi er muslimer eller er der en anden grund? Jeg vil bare gerne forstå jeres handlinger.“

Til stede ved mødet var repræsentanter for diverse såkaldte ‘fredsforskningsinstitutter’, der under krigen havde bistået Milosevic-regimet med at lægge et røgslør ud for Serbiens militære intervention i forbindelse med folkemordskampagnen i Bosnien ved at påstå, at det der foregik, var et rent bosnisk anliggende som Serbien ikke var involveret i. Ingen af dem svarede på den unge muslims spørgsmål. Ingen af dem fortalte om hvorvidt deres private sjæle havde været imod, hvad deres offentlige sjæle havde udført.

Virkeligheden, der voksede

Til trods for at vi som forfattere til *Hadets anatomi* og denne bog har talt med mange ofre for forbrydelserne i Bosnien, og at vi opfatter os selv som helt almindelige, tænkende og følende mennesker, så forekommer det os alligevel at være et spørgsmål, om vi forståelsesmæssigt overhovedet er på højde med den virkelighed, som folkemordet indebærer.

Vi tænker ikke kun på de lidelser, som øjenvidner har berettet for os. Erindringerne om kvinden Jasmina fra Mostar, der som medlem af en undersøgelseskommission står ved en losseplads, hvor hun fortæller, at hun håber på at finde ligene af sine myrdede børn, indprenter sig for altid i bevidstheden. Bonden Semso fra Biljani, der står ved en

klippespalte, hvor ligene af hans børn og hans hustru blev smidt ned af deres mordere, og som beder om, at nogen må fortælle hans historie i verden, var med til at få os til at forstå det vigtige i at skrive Hadets anatomi og denne bog.

Alligevel forekommer det os, at vi endnu ikke kan forestille os det monstrøse i selve forbrydelsens omfang. At de forbliver ubegribelige i menneskelig forstand, at de er som et fænomen hinsides kulturen, som en historisk anomali, der ikke kan sammenlignes med noget andet, og derfor aldrig for alvor vurderes og erkendes. Når vi hører om RAM-planen for udryddelsen og fordrivelsen af et helt folk i Europa, så forekommer det os, at vi er som emotionelle og kognitive analfabeter der, når de præsenteres for alt for store tekster, ganske enkelt ikke kan gøre sig klart, at det rent faktisk er tekster de har foran sig. Vi har talt med nogle af disse mennesker, som formodentlig er arkitekterne bag disse ubegribelige planer for folkemordet. Historikeren Milorad Ekmecic ryster på hovedet og smiler, når han siger, at han ikke, hvis han var os, ville tage disse rygter om en udryddelsesplan seriøst. Filosofen Mihajlo Markovic vil ikke høre om nogen plan, men i stedet forklare os, at den systematiske udryddelse og fordrivelse skyldes en grusomhed, der er forårsaget af nedarvede egenskaber hos bjergfolk på disse egne i Bosnien. De forsøger hver for sig at forklare os, at vi ikke har nogen tekster foran os. De er begge to venlige gamle mænd, og i øjeblikke kunne det slå os, når vi talte med dem, at det hele var en drøm, at de virkelig havde ret, at de var ligesom os, og at de på en måde med deres forsikringer ville beskytte os mod en virkelighed, der voksede.

Tilbageetogets glemte helt

RAM-planen for udryddelsen og fordrivelsen af de bosniske muslimer – den endelige løsning. Om den nu eksisterer som to maskinskrevne sider eller snarere som et hierarki af planer af forskellig detaljeringsgrad, så er handlingernes planlagte karakter nu hævet over enhver tvivl. For Slobodan Milosevic, Milorad Ekmecic, Vasilije Krestic, Mihajlo Markovic, Ratko Mladic' og Radovan Karadzic' må der have været et tidspunkt, hvor de i deres sind måtte have prøvet at forestille sig de konsekvenser, som RAM-planen måtte få. Det var en plan, som de selv med deres egen filosofiske, politiske eller militære mission var monteret i. Hvad ville konsekvenserne blive af de planlagte handlinger? Ikke efter krigen, hvor alt ville kunne hylles i et nationalt og mytologisk skær, men umiddelbart efter man slap de infernalske kræfter løs, nedbrød den bosniske stat og sendte den veludrustede hær og de kriminelle paramilitære organisationer mod den forsvarsløse civilbefolkning? Krigen ville begynde sin hærgen, fra Drina-floden og vest- og sydover, sætte landsbyer i brand og som et spøgelse lægge hele landområder øde. Mænd, kvinder og børn ville blive dræbt eller fordrevet.

Man må forestille sig, at et menneske, der indser konsekvenserne af den plan, som det tager ansvar for og som det selv er en del af, vil bryde sammen under byrden af denne

tanke. At det vil tilstå sit sammenbrud og føle angst for en virkelighed, der synes at ville miste alle referencer til moral og menneskelighed af enhver art. Dette menneske vil med andre ord føle et chok, blive paralyseret, og hvis det ejer den mindste grad af moralsk instinkt og sund fornuft være ude af stand til at forestille sig hvem det selv skal blive efter at have været med til at udføre disse historisk anormale handlinger. Man må forestille sig, at det ser sig selv stå over for noget i dybeste forstand umenneskeligt, noget nærmest metafysisk, idet det skal tage ansvar for en forbrydelse mod enkeltmennesker i en skala, der trods alt må overgå enhver fantasi.

Men i chokket er der en lindring, idet det skaber en afstand, et momentum, en slags tomhed, hvori der kun kan reflekteres. Hvad er det jeg gør? Chokket kan i et sådant tilfælde, som den tyske forfatter Günther Anders skriver i sin bog *Vi Eichmann-sønner*, med andre ord have en advarende kraft over for den proces, som man har været med til at sætte i gang. Og dermed må man også sige, at det giver løfte om en moralsk mulighed. Faktisk er der et eksempel på, at et menneske har grebet denne mulighed.

Vladimir Srebrov var en af stifterne af det serbiske nationalistparti SDS, det parti, som Radovan Karadzic' kom til at lede, og som stod som den nominelle organisation for udførelsen af folkedrabet. På et tidspunkt, inden helvede brød løs, blev Srebrov præsenteret for RAM-planen, og indså da – netop i dette momentum – hvilke konsekvenser hans nationalistiske projekt måtte få. Som den eneste, vi er stødt på i vores kildemateriale, vendte han om, sagde fra over for de drakoniske konsekvenser af det nationalistiske vanvid, og endte sine dage nedbrudt af fængsel og i vanære blandt sine egne. Han blev indespærret af sine serbiske venner i Pale under krigen. Af nationalisten Milorad Ekmečić blev han nedladende omtalt som en forvirret bosnisk poet, og af den nationalistiske muslimske leder Alija Izetbegović blev han forhånede som en mislykket forfatter. Det er den ære, som tilbagetogets helt bliver tildelt. Vladimir Srebrov døde kort efter sin løsladelse midt i 90'erne, uønsket og glemt i eksil i London.

Hverken Mihajlo Marković eller Vasilije Krestić, som vi har interviewet til denne bog, konfronterede sig med denne forestilling, som Vladimir Srebrov gjorde. Ej heller Milorad Ekmečić, som vi interviewede til *Hadets anatomi*, eller på den anden side Alija Izetbegović. Eller gjorde de, levede de virkelig i øjeblikke af indre emigration, men fortrængte så deres tvivl? Vi ved, at den intelligente og koldsindige historiker Milorad Ekmečić kalkulerede med, at hans plan ville koste mange titusinder af menneskers liv, hvilket han anså for at være en historisk nødvendighed med henblik på at få implementeret sit nationalistiske projekt.

Under alle omstændigheder er der to veje efter dette momentum, som man må forestille sig for et menneske uigenkaldeligt fører i hver sin retning. Én vej fører fra momentum til

sammenbrud og videre til en illusionsløs ansvarsbevidsthed. Denne vej valgte tilbagetogets helt, Vladimir Srebrov, som den eneste.

En anden vej fører til samvittighedsløsheden. De politiske og ideologiske ledere, som valgte denne sidste vej sidder stadig i de endnu intakte politiske institutioner – for så vidt de ikke er døde eller i enkelte tilfælde er fængslet i Haag. Og de er uanset om de vil være ved det eller ej, ansvarlige for de unævnelige forbrydelsers monstrøsitet. De er det alene fordi de med overlæg har iscenesat mulighedsbetingelserne for det inferno, der blev sluppet løs for at indfri deres utopier: for en planlægning, der ikke gør sig klart hvad det er man planlægger, er en logisk modsigelse. Milorad Ekmecic benægter i Hadets anatomi, at han har planlagt noget som helst, og for så vidt, at der overhovedet var tale om nogen planlægning. Alija Izetbegovic spiller dum. Og Mihajlo Markovic og Vasilije Kristic mener ikke, de har deltaget. De mente det ikke på den måde.

For når man planlægger, da nøjes man ikke med bare én enkelt gang at forestille sig konsekvenserne af planlægningen, idet den i sagens natur ikke er en impulshandling. Den indbefatter en omfattende logistik, der lige så længe man planlægger medfører, at man permanent må danne sig billeder af de konsekvenser, den må få. Alt det indså tilbagetogets helt, og kærede sig dermed til sin menneskelige fornedrelse.

Tabu

Günther Anders skriver i sin bog fra 1964, *Vi Eichmann-sønner*, at de mennesker som skulle gøre tjeneste i de tyske koncentrationslejre sandsynligvis qua visse tabu-rudimenter fra deres civile, borgerlige tilværelse i den tyske retsstat, måtte gennemgå kurser for at frigøre sig, for at lære at give sig selv syndsforladelse for det de skulle udføre. De måtte med andre ord gennemgå et tortur- og mordpensum for at lære sig at myrde deres tabuer. Selv den centrale bogholder for Holocaust, Adolf Eichmann, måtte ved sin retssag i Jerusalem i 1961 erkende, at han blev berørt, da han engang besøgte en koncentrationslejr. Han fik kvalme, da han så blodet fra den myrdede menneskemasse vælde op af jorden. Selv denne mand indrømmede, at han næppe var kapabel til at udføre det job, der blev sat i scene af ham selv. Han hævdede med sit vidnesbyrd, at også han ejede et minimum af menneskelighed. Dog er det umuligt at afgøre, hvad der er mest forfærdeligt: selve hændelsen eller det forhold, den kendsgerning, at hans mave skal gøre det ud for en slags asyl for rædslen og medlidenheden.

Ved at rekruttere Arkanovci, de hvide ørne, gule hvepse, pantere og andre paramilitære bander med navne som drengebander som rygraden i implementeringen af RAM-planen – og ikke hæren med dens menige, almindelige serbere – har man forbedret de nazistiske metoder. Disse hooligans og kriminelle er som ethvert samfunds margin allerede disponeret for en nihilistisk voldskultur, der med udryddelsesplanen bliver rationaliseret i en omfattende logistik med henblik på udførelsen af et storstilet politisk projekt. Her

behøvede man ikke nogen kurser for at dræbe tabu-rudimenter fra den jugoslaviske retsstat. Her sluses Enzensbergers formålsløse mikrovold smidigt ind i den ideologiske makrovold. Disse sociale elementer var allerede disponeret og kunne sættes ind med kort varsel, da krisen spidsede til og tiden var inde. For det er et faktum, at de paramilitære bander, eller rettere organisationer, ikke blev dannet spontant. I visse tilfælde blev der oven i købet i Serbien grebet ind over for irregulære paramilitære bander, som uden officiel godkendelse ville deltage i mord- og røvertogterne i Bosnien. Alt viser, som det er tydeliggjort i denne bog, at de var en del af en strategi, at de planmæssigt deltog i krigsførelsen med en separat kommandostruktur adskilt fra hæren, men alligevel var autoriseret og formelt var indforskrevet til, koordineret med hæren, deres designerede formål, at dræbe civile og sprede rædsel for at facilitere den 'etniske udrensning', som man valgte at kalde kampagnen. Der var dermed ikke tale om nogen spontan bevægelse, men om en særkommando – en sonderkommando – som blev rygraden i implementeringen af RAM-planen, for at den overhovedet kunne lykkes i løbet af den relativt korte tid, hvor den blev bragt til udførelse. Man må formode, at der var gjort overvejelser om den særlige sociale og psykologiske profil, som elementer i disse kommandoer måtte have, og ligeledes over hvordan kommandoerne skulle organiseres, for at RAM-planen overhovedet skulle have nogen chance for at kunne effektueres i løbet af bare få måneder.

Da vi talte med Djordje Slavnic, litteraturlektoren i Sarajevo med speciale i Henrik Ibsen, en regnvåd sommeraften nede ved floden for et par år tilbage, fortalte han os om hvad han oplevede i sit kvartér, da man begyndte at organisere forsvaret af byen. Af en eller anden grund blev man forskånet for mortérangreb i lige netop hans kvartér i begyndelsen. Indtil det øjeblik, hvor hans nabo, den serbisk nationalistiske historieprofessor, Milorad Ekmecic forsvandt ud af byen og dukkede op hos sine politiske meningsfæller i Beograd. Så begyndte granaterne også at falde i gaderne omkring hans hus.

Da man brød ind i professorens forladte lejlighed og undersøgte hans bibliotek, fandt man mængder af nazistisk litteratur, og litteratur, der i det hele taget omhandlede nazismens forbrydelser. Det var måske ikke så overraskende, i betragtning af, at det var en historikers bibliotek man fik indblik i. Det mærkelige var imidlertid, at man også fandt historikerens noter i bøgerne, som tydeliggjorde, at han havde læst dem med den hensigt kritisk at granske nazisternes metoder – og om muligt komme med hypoteser og forslag til en forbedring af dem.

Det skal ikke være nogen hemmelighed, at vi, trods vores tillid til Djordje Slavnic' troværdighed og intelligens, ærligt talt havde adskillige diskussioner om det plausible i dette fund. Men lad det nu være. Hvad vi venter på nu, er at RAM-planen i sig selv kommer for dagens lys, og at professorens efterladte bibliotek bliver analyseret. Indtil da må vi holde den mulighed åben, at Djordje Slavnic faktisk har ret.

Man havde virkelig med RAM-planen været i stand til at forbedre nazisternes metoder mht. dette aspekt: ved den formelle indforskrivelse af de paramilitære organisationer – ikke bander – vandt man tid, og var uden forudgående kurser i stand til at kunne implementere udryddelsesplanen. Derudover undgik man, at almindelige værnepligtige, som havde forbindelse til samfundet, kontaminerede effektiviteten i forbrydelserne. Man har sandsynligvis fra den serbiske ledelse forestillet sig, at man med de paramilitære formationer og deres lille og hemmelige ledelse i Indenrigsministeriet har oprettet vandtætte skotter mellem forbrydelserne og samfundet, så ingen information om forbrydelserne for alvor ville kunne finde vej til relevante kilder. Denne strategi har indtil videre vist sin – relative – gyldighed. Som det er tydeliggjort i denne bog, oprulles den hemmelige logistik bag det, der viser sig at være en omfattende statsligt organiseret folkemordskampagne sig ganske langsomt ved Haag-domstolen. Men stadig benægter mange planernes eksistens, også uden for Serbien.

Ideologisering af ondskaben

De to gamle partisaner Milovan Djilas og Adil Zulfikarpasic diskuterer i bogen *The Bosniak* en af årsagerne til, at kommunismens sammenbrud blev efterfulgt af det nationalistiske barbari. Oprindeligt har de begge to en baggrundshistorie som aktive partisaner i Titos modstandsbevægelse mod den nazistiske besættelse. Men efter magtovertagelsen og konsolideringen af kommunistpartiet som statsbærende, flygtede den demokratisk vakte Zulfikarpasic til den anden side af jerntæppet, og har siden skabt sig en karriere som forretningsmand i Schweiz, hvorfra han også har udgivet et politisk og demokratisk, ikke-nationalistisk tidsskrift viet til bosniske forhold. En ikke helt ufarlig aktivitet, idet flere anti-kommunistiske og stærkt nationalistiske oppositionskræfter – tjeknikker og kroatiske fascister – flere gange har stræbt ham efter livet. Også den kommunistiske, jugoslaviske efterretningstjeneste menes at have forsøgt at kidnappe Zulfikarpasic, idet man mente at vide, at han besad værdifuld og fortrolig viden om bl.a. militære forhold i Jugoslavien. Zulfikarpasic' senere politiske engagement sammen med bl.a. Muhammed Filipovic er skildret udførligt i denne bog.

Milovan Djilas blev kendt i Vesten i 1954, da han som dissident i kommunistpartiet faldt i unåde, begyndte at kritisere socialismen og bl.a. udgav bogen *Den nye klasse*. Dette medførte naturligvis repressalier, men som forfatter har Djilas været i stand til at fortsætte en karriere med interessante værker om modstandskampens historie. Mindre kendt er det dog, at han også har viet sin litterære interesse et helt værk om den serbisk-montenegrinske nationaldigter Njegos, hvori han – denne demokratiske dissident – har nogle temmeligt dubiøse, for ikke at sige rædselsfulde udfald, og udtrykker hengivenhed for Njegos' voldelige og barbariske digt, Bjergkransen (1847) og hylder den etniske massakre som det mest sublime udtryk for den ægte kærlighed til den serbiske

nationalidentitet. Men det er muligvis en glemt lapsus fra tresserne, for i denne bog, *The Bosniak*, som er Djilas' interview og diskussion med Adil Zulfikarpasic, er emnet Zulfikarpasic' liv og karriere. Hans forunderlige vej fra den bosniske barndom, som søn af en muslimsk godsejer til engagementet i den kommunistiske modstandsbevægelse, over eksilets intellektuelle opposition og liberalisme og til hans tilbagevenden i forbindelse med det kommunistiske styres desintegration mere end fyrre år senere, hvor man stod over for en mulig demokratisk udfordring og selvstændighed for Bosnien.

Tidligere i denne bog har vi på nært hold fulgt hans bestræbelser på at sikre, at landet blev ledt ind på en åben og demokratisk vej. Det er efter dette forgæves forsøg på at forhindre krigen og de nationalistiske udskejelser, at vi som læsere møder de to gamle partisaner i en samtale på et hotel i Budapest i 1994.

De taler på et tidspunkt om historie og ideologi for at indkredse nogle af rødderne til, at den demokratiske udfordring ikke lykkedes. Djilas lægger for; han ser misèren hovedsageligt som et resultat af et samspil mellem to negative kræfter. Den politiske elite, dvs. de gamle magthavere i landene i det tidligere Jugoslavien, som besad den administrative og politiske erfaring, blev ikke udfordret af nogen demokratisk, stærk og anti-kommunistisk opposition. De 'reformerede' blot sig selv, hvilket dog udelukkende var et rent nominelt forhold – de samme personer fik bare en ny etikette. Selve arven fra partidiktaturet og politistaten, hele den politiske diskurs og tænkemåde forblev intakt, nu blot ikklædt nationalismens ideologi – komplet med paranoia, irrationalitet, chauvinisme, lejrtenkning, kasernementalitet – og fuldstændig blottet for nogen idé om et åbent samfund med dialog, endsige nogen institutionelle strukturer, der kunne realisere dette. På den anden side ser han denne ideologiske stagnation – som meget ligner en rent taktisk opportunistisk med den ene hensigt blot for enhver pris at bevare magten ved at gribe den folkestemning, der bød sig til – som resultatet af en veritabel mangel på demokratisk arv på Balkan.

Måske pga. sin fordækte litterære affinitet til den serbiske nationalchauvinistiske tradition, har Djilas også et blik for det versunkenes Kulturgut, der ligger og duver i massernes sind, og som under de rette urolige forhold stiger op til overfladen og artikuleres overalt i samfundet; på markeder, i ølstuer, i forsamlinger, i gaderne og i landsbyerne. Alle steder fra folket og fra fjerne egne overalt i Balkanlandene kommer disse strømninger og længsler, som er bundet i arkaiske selvforestillinger og usamtidige begreber om verden, og mødes og opsamles af den politiske klasse: Både af de gamle kommunister, der kun nominelt reformerer sig, men også af anti-kommunistiske, men dybt sekteriske nationalister, der overalt understøttes af intellektuelle og massemedier. Det hele går op i en højere enhed af massevanvid.

Kosmopolitten Zulfikarpasic, der har levet som forretningsmand et halvt århundrede i det demokratiske Vesteuropa replicerer hertil, at 'demokrati' i den vestlige betydning er et fuldstændigt ukendt begreb på Balkan, og denne mangel på arv er grunden til at landene styrer mod et politisk vakuum, hvor chauvinistiske følelser og de mørkeste instinkter vil få frit løb. Selv ordet 'frihed' er en ubegribelig abstraktion, og uden en forståelse deraf bliver demokrati selvklart helt meningsløst. 'Frie institutioner', 'frie organisationer' – ubegribelige fænomener. Bl.a. derfor søgte Zulfikarpasic at gribe sagen praktisk an, da han vendte tilbage til sit fædreland efter eksilet. Det mest truende var en etnisk og religiøs konflikt, og derfor søgte han at skabe kontakter til kommunistpartiet med tillid til, at det ville kunne reformere sig, som det skete med partierne i det øvrige Østeuropa. Han havde forhåbninger om, at man ville kunne opsuge denne administrative elite i nye demokratiske, liberale og ikke-nationalistiske organisationer.

Hertil indfører Djilas i diskussionen en grundlæggende distinktion mellem de oprindeligt nationalistiske kræfter og kommunisterne. Ifølge ham leder alle varianter af irrationel anti-kommunisme, som er en uadskillelig del af nationalisternes arv, uundgåeligt til en eller anden form for fascisme. Men derimod for kommunisterne, og for kommunismen, er der en vej, måske lang og kringlet, ud af den historiske blindgyde. Der findes ingen eksempler på, at veritable fascister har reformeret sig, ingen tilfælde af, at man har udvist anger og sonet sine ideologiske og politiske synder. Men kommunismen er anderledes, idet den i hvert fald – nominelt i det mindste, kan man tilføje – har en humanistisk kerne. Og det er derfor, at kommunismen altid har haft sine kættene, sine frafaldne (som de to ældre herrer). Der er en vej ud af kommunismen. Deri ligger den historiske og ideologiske mulighed, som Zulfikarpasic' forsøgte at udnytte med sine politiske bestræbelser, da han vendte tilbage til Bosnien.

For nationalisterne, derimod, ser Djilas ingen mulighed for 'resocialisering' eller reformering, da de i hele deres tænkning er gennemgribende irrationelle. Og derfor er den eneste holdbare løsning – og her taler den gamle partisan – at disse elementer og deres organisationer må fjernes, om nødvendigt fysisk. De må under alle omstændigheder udraderes fra den historiske scene, for at demokratiet kan få en chance.

Zulfikarpasic mener at kunne aflæse, hvordan gammelkommunistiske og totalitaristiske tankestrukturer repeteres med både præcision og til bevidstløshed af de nye nationalister og af de gamle kommunister, som blot tilsyneladende er reformerede. For alligevel er alt ved det gamle. Den ideologiske indpakning er skiftet ud, ganske vist, men de politiske metoder og fanatismen er den samme som i den kommunistiske politistat.

I Alija Izetbegovic' Islamiske deklARATION ser man, hvordan gammelkommunistiske tankestrukturer gentager sig i dette tilsyneladende anti-kommunistiske skrift, nærmest helt ned til den enkelte floskel – sådan som vi analyserede det i *Hadets anatomi*.

Zulfikarpasic nævner i interviewet her et eksempel på de politiske metoder der er kendetegnende for denne muslimske nationalist. Han har afskrevet nogle intellektuelle,

som har kritiseret hans politiske dispositioner, som „statsfjender“ og „folkefjender“ – en karakteristisk retorik fra stalinismens storhedstid. Dermed tilskriver Izetbegovic sig selv en guds egenskaber, en almægtig viden og magt, på hvilken baggrund han mener sig i stand til at dømme alle kritikere. Én ting er, når en fri og uafhængig domstol dømmer en person for landsforræderi, men i den demokratiske proces i et frit og åbent samfund er ordet 'forræder' eller 'landsforræder' et fuldstændigt ukendt begreb i den politiske debat uden for den rent tekniske, juridiske definition af begrebet. Dette får Zulfikarpasic til at konkludere, at den politiske aktivitet, som fulgte i Bosnien med kommunismens fald, ikke er andet end en mere brutal og forsimplet udgave af den kommunistiske ideologi. Som en tredje ekskommunist, ateisten med muslimsk baggrund, Muhamed Filipovic siger det i interviewet i denne bog, så har religiøse fundamentalister ikke mulighed for at levere det, der er centralt for dialogen og udvekslingen i demokratiet: kompromiset.

Det er i dette politiske landskab Djilas ser monstre som Milosevic og Izetbegovic skabe deres råderum, fordi den totalitære diskurs tillader dem at agere uhindret ved at de permanent kan pege på deres særlige mission. De ser sig enten som Guds udsendinge eller Historiens udsendinge, som en slags Messias, der er sendt for at kunne udfri og frelse et folk og dets identitet. Disse mennesker tænker ikke normalt, og har ikke normale menneskelige følelser, men er besat af enorme, fantaserede målsætninger, der ikke kan indfries uden at man anvender hvilke som helst brutale og umenneskelige midler for at nå dem.

De to gamle mænd, kætterne, der allerede forlod den totalitære kommunisme i deres ungdom, kan mødes i en demokratisk dialog, men underligt fremmede nu for det, der er blevet deres samtid. Zulfikarpasic tilføjer, at de mænd, der nu har erobret den politiske scene med deres særlige messianske mission, til enhver tid vil være i stand til at tilgive sig selv og fordømme deres modstandere med alle midler. De mener sig i stand til alene at bestemme hvad der er godt og ondt til en grad, hvor de nærmest anvender en art religiøst begrundet fortrinsstilling i deres politiske dispositioner. Så dybt er det politiske niveau sunket.

Alija Izetbegovic ses af sine proselytter som en udsending fra Gud, der er sendt til Jorden for med det bosniske folk som indsats, at redde islam. Alle de døde og alle de fordrevne er det offer, der skal ydes for at redde islam for millioner af mennesker, for at bringe religionen tilbage på sit rette spor. Og ikke blot Alija Izetbegovic, men med ham hele ledelsen af SDA, bliver anset for at være de største helte, der også fortjener den største hæder, fordi de alene er kaldet til at frelse muslimerne i verden.

Det er ikke nogen tilfældighed, at den højeste orden inden for den ortodokse kirke er blevet tildelt Radovan Karadzic' ved en ceremoni i Grækenland, og at Alija Izetbegovic har modtaget en orden i Saudi-Arabien for at sprede islams budskab.

De to kættere, Milovan Djilas og Adil Zulfikarpasic, der allerede for en menneskealder siden forlod deres egen totalitære kirke, må indse det fuldstændige politiske forfald i deres samtid, og hvor fremmedgjorte de er blevet over for den. Tømt for fremtid og fyldt til randen med forhistorisk mytologi driver Balkanlandene ud i et irrationelt mørke, hvor man lader sig lede af en ideologisering af ondskaben for at kunne retfærdiggøre alle forbrydelser.

Nation Building – Balkan år nul

Krigens scenografi angår de krigsførendes omfattende planer, der efterhånden kommer for dagens lys. Men krigens scenografi angår også hele den omfattende udvikling der strækker sig fra de nationalistiske og islamistiske bevægelseres rødder mange tiår bagud, over deres fremkomst i 80'erne, deres eksplosion i 90'erne og de ødelagte samfund, der foreligger den dag i dag.

Serbien – en på mange måder totalitær stat, der forsøger at nærme sig et demokrati i vestlig forstand, men hvor den nøgne valgprocedure igen og igen demonstrerer, at den ikke er nogen tilstrækkelig definition på demokrati: store dele af embedsværket – og for vælgerkorpsets vedkommende omkring halvdelen – er mentalt stagneret i forskellige varianter af radikalnationalisme.

Og Bosnien – mere end otte år er gået siden krigen i dette land ophørte med Dayton-aftalen. Alligevel er et besøg dér en forstemmende oplevelse. Krigen er stadig nærværende hvor end man vender sig hen. Ikke kun i form af de ødelagte huse, som de fordrevne forhindres i at vende hjem til – men i hele statens indretning. Eller „staten“, skulle man sige, for den stat, det internationale samfund kodificerede med Dayton-aftalen, har ikke mange lighedspunkter til fælles med det man almindeligvis forbinder med institutionen. Dayton-aftalen fastfrøs reelt nationalisternes ønskemål på alle sider: tre ministater, der reelt har deres egne regeringer. At det så i et land, der befolkningsmæssigt er sammenligneligt med Danmark, resulterer i tre ulevedygtige miniøkonomier, har de tre siders nationalister taget på sig som et nødvendigt onde. Selv forfatningen er ikke demokratisk i nogen almindelig brug af ordet: de tre befolkningsgrupper er sikret en fast mandatfordeling i Parlamentet. Det vil f.eks. sige, at man som serber i den muslimsk-kroatiske føderation reelt ikke kan stille op til politiske embeder – og tilsvarende ikke som muslim eller kroat i Republika Srpska. Og det vil sige, at nationalisternes magt konstitutionelt er sikret. Dayton-aftalen rensede ikke ud blandt nationalisterne. Ikke bare fik deres partier lov at leve videre – partierne kunne også fortsætte under de selvsamme lederskaber, der havde ført krigen – når bortses fra de topfigurer, der er blevet anklaget af Haag-domstolen. Krigsøkonomien kunne med andre ord fortsætte – og nationalistpartierne har derfor meget lidt med almindelige demokratiske partier at gøre, og betydeligt mere med mafiaer – det herskende parti fordeler poster, organisationer,

goder, lønninger og privilegier blandt sine prominente tilhængere. Og er man ikke blandt dem, er man på herrens mark, som tilfældet Djordje Slavnic afslører: som den bedst egnede kandidat til leder af Bosniens Nationalmuseum måtte han se sig afvist, alene fordi han er serber. Ganske vist demokratisk, anti-Karadzic'-serber, en af „Alijas serbere“, der risikerede sit liv ved at kæmpe imod sine nationalistiske etniske fæller – men altså stadig serber nok til ikke at høre til SDAs klientel i Sarajevo.

Dayton-aftalen har kort sagt skabt et trehovedet monstrum: en stat, der næsten ikke er der, bestående af tre mini-mafia-stater. Dayton gav kort sagt nationalisterne hvad de ville have. Det kunne naturligvis ikke gå; der måtte gøres noget af hensyn til decorum – og det blev der i form af kravet om, at alle fordrevne havde krav på at kunne vende hjem. At denne bestemmelse intet er værd, har tiden vist for længst: 8 år efter er beskæmmende få vendt hjem, antallet af udbrændte tomter er stadig enormt. Men hvem havde seriøst forventet, at folk ville kunne vende tilbage til et område, der nu var under jurisdiktion af dem, der oprindeligt havde fordrevet dem? Og hvem vil efterhånden, nu hvor otte år er gået siden krigens afslutning, overhovedet overveje at vende tilbage, hvis man da ikke lige sidder i en lejr? Har man det ikke bedre under nok så trange forhold som flygtning i et fremmed land, eller repatrieret på „den anden side“, end under beskyttelse af f.eks. Republika Srpskas politi? De yngre flygtninge har nu fået børn, der efterhånden hører mere til i deres nye miljø end hvor deres forældre engang kom fra – de eneste, der reelt er mulige succes'er for repatrieringspolitikken otte år efter, er gamle mennesker, der ikke varigt vil ændre ved befolkningssammensætningen, fordi de er ude over den fødedygtige alder, og som heller ikke vil bidrage til områdets skrantende økonomiske liv.

Bosnien forbliver i mange henseender et lærestykke for Vesten – ikke mindst i betragtning af, at problemet med at genopbygge krigs- eller diktaturramte lande ikke synes at blive mindre, jvf. Irak. Bosnien er en lektion i nation building – ud fra princippet om at lære af sine fejltagelser. Hvordan havde man tænkt sig at skabe en stat, der ikke fra begyndelsen havde noget fælles politikorps? Hvordan skulle en stat vokse sammen, der havde tre separate efterretningstjenester – og ingen på det fælles, statslige niveau, før den er ved at blive opbygget i skrivende stund, som Daniel Korski beretter? Det virker som om en uhyre demokratisk naivitet præger det internationale samfund – man forestiller sig at en militær besættelse kombineret med en (om så bare delvis) demokratisk forfatning er tilstrækkelig basis for at en ny og levedygtig stat kan se dagens lys. Men når noget så basalt som hævdelser af voldsmonopolet på området stadig reelt er i nationalistiske mafiaers hænder, spændes der ben for det allerførste skridt i reel demokratisk retning. Med hensyn til politikken over for et totalitært lands herskende partier synes taktikken at svinge fra fuldstændig accept (som af nationalistpartierne i Bosnien) og til fuldstændig afvisning (demonteringen af Baath-partiet i Irak). Ligger løsningen midt imellem: afskæringen af sådanne strukturers top, men amnesti og samarbejde med deres lavere niveauer? For eksemplet over alle eksempler på nyere nation building er Forbundsrepublikken Tyskland

efter 1945. Gennemfører man ingen afnazificering, vil de totalitære strukturer uhindret reproducere sig (Bosnien), forsøger man en afnazificering helt til bunds, bliver resultatet bortsmuldren af elementære samfundsstrukturer og reelt anarki (Irak). Man må naturligvis indrømme at Tyskland, selv anno 1945, besad en kulturel tradition bag om 1933 og en økonomisk power, som hverken Bosnien eller Irak deler – derfor er sammenligningen muligvis ikke fair. Men et sted mellem total afnazificering og total accept af nazisterne må alternativet ligge.

Et helt åbent problem er området økonomiske tilstand. Bosnien har stadig en arbejdsløshed på over 50 % – og mange af dem, der faktisk er i arbejde, skylder deres job de tilstedeværende internationale organisationer. Mange af de støttepenge, der kanaliseres ind, synes at ende i partimafiaernes lommer – hvortil kommer at Bosnien er gammelt sværindustri-område for Jugoslavien og ikke har stor tradition for mindre erhvervsvirksomheder. Sådanne blev lagt for had af kommunismen og støttes ikke af islam. Skolernes pensum er ikke fælles, om end de forsøges kontrolleret af Den Høje Repræsentant (OHR) – dvs. de tre områders dystre traditioner kan smidigt videregives til kommende generationer.

Hvad skyldes det internationale, demokratiske samfunds fatale fejl på disse punkter? Måske en grundlæggende misforståelse grunder sig på en naiv liberalisme, der tror, at diktatur er en undertrykkelse af det uskyldige, men i sin essens ideelle menneske. Når først diktaturet fjernes, så antages demokratiet derfor at opstå af sig selv og spontant at blomstre frem. Men reel nation building må snarere kræve, at man først af alt indleder med at besinde sig på en negativ antropologi: mennesker er ikke spontant demokrater. Demokrati er ingen naturtilstand, det er et højt sofistikeret og raffineret udviklingsstrin, der bygger på en lang række forudsætninger. Påtager man sig det enorme ansvar det er at bygge om på andre lande, så er det ikke gjort med at gå ind med en hær og vælte et par statuer. Så må man have en politistyrke med til indsættelse allerede umiddelbart efter magtovertagelsen – og så må man i gang med at bygge institutioner, sikkerhedsmæssige, politiske, uddannelsesmæssige, mediemæssige, økonomiske. Det er først inden for rammerne af sådanne institutioner – retsstaten – at det frie marked folder sig ud og viser sine klassiske fordele, og at det frie valg i den demokratiske valgprocedure giver reel mening. Uden disse forudsætninger, og det er her en naiv neoliberalisme tager fejl – er det frie marked ikke til at skelne fra den frie konkurrence mellem lige kriminelle mafiaer. Disse strukturers primære ærinde er naturligvis at maksimere deres profiler med alle midler og ved hjælp af alle slags forbrydelser, og for at kunne fungere søger de netop at bekæmpe det eneste, der kan forhindre dem i denne aktivitet: statsmagten.

Hvornår må hvem gribe ind?

Et endnu mere basalt spørgsmål end nation building angår et problem, der har meldt sig med stor kraft på den verdenspolitiske scene det seneste tiår og som uden tvivl bliver et af det 21. århundredes afgørende storpolitiske spørgsmål: hvornår må man gribe ind? Spørgsmålet har naturligvis mange underspørgsmål: hvad vil det sige at gribe ind, hvor meget, med hvilke midler? Og: hvem er man, „verdenssamfundet“, FN, NATO, USA, EU, Rusland, Kina ... eller en hvilken som helst tilfældig armeret røverstat? To yderpunkter i debatten kan straks afvises: den legalistiske og den magtpolitiske. Legalismen – som ironisk nok ofte føres i marken af anti-legalistiske parter på de politiske yderfløje – vil vide, at FNs beslutninger og international lov skal være afgørende for legitimiteten af et indgreb. Holdningen overser, at FN ikke har magt til at gennemtvinge nogen lov, at FN er skiftende stormagtsinteressers gidsel, og at international ret ikke pt. har megen anden reel eksistens end den lille spire, der ligger i krigsforbryderdomstolene. FN lider af en indre modsætning – at både princippet om medlemsstaternes suverænitet og om menneskerettighederne hævdes, sideordnet, uden procedure for deres indbyrdes afvejning. Denne modsætning lader det stå fuldstændig åbent, hvad man så stiller op, når en medlemsstat alligevel krænker menneskerettighederne – må man så til gengæld krænke suveræniteten? Der er således intet lovgivningsgrundlag at tage afsæt i, og afgørelsen af indgreb eller ej kan derfor ikke føres ad rent juridisk vej. Det andet yderpunkt er den kyniske udlægning af den realpolitiske indsigt, at verdenssamfundet består af et anarki af stater, der forfølger hver deres interesser, som i et vist omfang er hinsides de enkelte staters kontrol, fordi de er udleveret til dem i form af historie, kultur, biogeografi. Denne indsigt er uomgængelig for enhver ikke blåøjet beskæftigelse med internationale forhold – men den bliver kynisk, hvis man deraf slutter, at man ikke kan gøre international ageren til genstand for nogen bedømmelse, der er hævet over dette anarki. Menneskerettigheder, demokrati og det for tidligt forældede ord civilisation udgør normer, der er hævet over stormagtsinteresserne, og som kan og bør gøres gældende – uden at de på den anden side kan forceres med midler, der ligner lovgivningens. Det enkelte indgreb må derfor være genstand for et skøn på baggrund af disse normer – men et sådant skøn er ikke relativt. Det er ikke tilstrækkeligt – selv om tricket er velkendt siden eksistensen af DDR – at kalde sig selv eller sin politik for „demokratisk“. Ja, det er ikke engang tilstrækkeligt at henvise til, at et styre har baggrund i demokratiske valg. Begrebet om demokrati er ikke kulturrelativt, og vi kan ikke bare smile glade ved tanken om den smukke mangfoldighed af demokratiopfattelser, hvis vi ser stalinisme, fascisme, storserbisk udrensning, sharia-vælde og lignende udlagt som andre former for demokrati. Begrebet tages forfængeligt af mange i de eks-jugoslaviske lande – i Serbien bruges det fx. ofte synonymt om den nøgne formelle valgprocedure eller om krav, som serberne stiller til andre stater, og som skønnes demokratiske, bare fordi der er serbisk flertal om dem. Milosevic var fx. demokratisk valgt, rent proceduralt, ligesom Hitler var det – og førte gerne sine krige efter angiveligt demokratiske principper, dvs. med stor støtte i befolkningen. Men man kan også gå til Bosnien og se, hvordan det demokratiske „D“ misbruges i alle de tre nationalistpartier SDA, HDZ og SDS – hvor muslimernes

„demokratiske aktionsparti“ fx. i virkeligheden ligner en mellemting mellem en almindelig mafiastruktur og et religiøst hierarki langt mere end noget man almindeligvis forbinder med et politisk parti. Det er lige ved at forekomsten af ordet „demokrati“ bør mane til mistanke.

Alt det indebærer ikke, at der endnu er nogen som helst enighed om, at fraværet af demokrati, demokratiske normer eller menneskerettigheder i sig selv berettiger indgreb i andre lande. Når krigen i Bosnien allerede fra 1992 kaldte på det internationale indgreb, der kom alt for sent, og når masseuddrivelserne i Kosovo gjorde det igen i 1999, så skyldtes det et andet argument: nødretsargumentet. Hvis en så alvorlig forbrydelse som et folkemord eller fordrivelse af en hel befolkningsgruppe udspiller sig, så er det en akut katastrofe, og så forekommer det legitimt at krænke suveræniteten – så meget mere som suveræniteten i de fleste moderne politiske teorier jo forbindes med den befolkning, der i sådanne hændelser trues på sin eksistens. At Milosevic i tilfældet Bosnien – og især Kosovo – kunne få en betragtelig del af den kritiske vestlige opinion overtalt til at se NATO-indgrebene som aggressive, vestlige angreb på en suveræn stat – selv om det var indgreb, der omhyggeligt forsøgte at undgå civile skader – vidner om, at selv nødretsargumentet kan have en svær gang på Jorden. Men selv om flertallet måske nok vil anerkende nødretsargumentet, i det mindste i princippet, så er det omgivet af usikkerhed. For hvor stor skal forbrydelsen være, før man må gribe ind? Og hvor overhængende fare skal der være for at forbrydelsen vil indtræffe, før man må gribe ind? Skal den være fuldt udfoldet eller bare en betænkelig tendens? Her må skønnet, som i al diskussion af undtagelsesargumenter, råde.

Nødretsargumentet sætter så at sige det almindelige skøn i stå og kalder på øjeblikkelig handling. Men hvad er så dette almindelige skøn? Naturligvis er den diskussion, der begyndte med Bosnien, fortsat, næret af friske eksempler som Afghanistan og Irak. Afghanistan var måske mindre problematisk, fordi det i et vist omfang lignede en almindelig krig, efterhånden som forbindelsen mellem Al-Qaeda og Talebanstyret blev godtgjort og indgrebet derfor synes legitimeret som en almindelig krigshandling efter 11. september. Men Irak har stillet sagen på spidsen. Omfattende menneskerettighedskrænkelser grænsende til folkemord har foreligget, både mod kurdere og de sydlige marskarabere – men de lå på indgrebets tidspunkt mere end ti år tilbage. Disse forbrydelser ville have legitimeret videreførelsen af Ørkenstorm mod Bagdad – men kan næppe siges at legitimere anvendelsen af nødretsargumentet over ti år efter. Kan viljen til at straffe disse voldsomme menneskerettighedskrænkelser siges at legitimere indgrebet? Næppe, hvis man tæller antallet af irakiske militære og civile ofre for indgrebet med (langt større end i Bosnien- og Kosovo-indgrebene). Hertil kommer afhængigheden af sikker viden – jvf. de spøgelsesagtige masseødelæggelsesvåben, der synes at være forduftet – en afhængighed, der naturligvis også er gældende allerede ift. nødretsargumentet. Det amerikanske argument om en „præventivkrig“ er stærkt

problematisk fordi det fuldstændig afhænger af videns sikkerhed – vi har ikke set dokumentation for nogen irakisk krigsplanlægning, der med interventionen er blevet forhindret, og det er i øvrigt et standard skinargument i krigsførelse siden tidernes morgen at man måtte angribe fjenden før han angreb én selv. Det beslægtede argument med Saddam Husseins forbindelse med Al-Qaeda, som store dele af amerikansk offentlighed tror på, takket være indrangeringen af begge under almenbegrebet om „international terrorisme“, synes at være opfundet til lejligheden. Faktisk synes de fleste af koalitionen eksplicite argumenter for indgrebets nødvendighed at være uholdbare. Alligevel har man på den anden side væltet en grusom diktator og demonteret et autoritært styre, der har kostet hundredtusinder livet, kan man med stor ret anføre i et konsekvens-etisk argument. Men indtræder der nu demokrati? Otte år efter Dayton og fem år efter NATOs indgreb mod Serbien er der endnu ikke almindeligt demokrati i Bosnien og Serbien, og selv om USA nu vil trække sig tilbage hurtigere end planlagt og gennemføre irakiske valg i en fart, så er der intet som helst, der tyder på, at sådanne valg vil give noget der minder om et demokrati i almindelig forstand – et flertal af shia-muslimer, undertrykt i Saddam-perioden, ser frem til at vinde valget og indsætte aura-ombruste ayatollaher med planer, det er meget svært at opfatte som demokratiske. Igen synes det at være en vis neoliberal naivitet – at demokrati bare er lig med valgprocedure plus en stat, der sikrer basal lov og orden – der er på færde.

Konklusionen på dette argument er, at legitimiteten af indgreb således er betydelig tættere forbundet med nation building-spørgsmålet end vi måske er vant til at tænke. Man kan måske sige det sådan, at nødretsargumentet går frem for alt – selv Bosniens aktuelt miserable tilstand er på enhver måde at foretrække for den massive rædsel i 1992. Nødretsargumentet gælder helt uanset spørgsmålet om karakteren af den efterfølgende nation building. Men hvis først nødretargumentet ikke gælder, så træder nation building-argumentet til gengæld frem med fuld kraft. Er der noget vundet ved at gå ind og med store menneskelige og økonomiske omkostninger vælte en diktator blot for hurtigt at trække sig ud og foranstalte valg, der bringer en ny diktator til magten? Overvejelserne pro et contra militære indgreb er således helt uadskillelige fra muligheden for og viljen til bagefter at implementere nation building i et omfang, der måske strækker sig over de mange år det tager at tilvejebringe demokratiets ikke blot formelle, men også materielle forudsætninger: territorial kontrol, nedbrydning af antidemokratiske strukturer, oplysning, uddannelse, økonomisk vækst og tilvejebringelse af det økonomiske og dannelsesmæssige mellemlag, der med sin oplyste karakter – og sin magelighed – kan være en afgørende stopklods for fanatisme. Besidder man ikke midler og tålmodighed til denne nation building, er det måske bedre at lade være med at gribe ind overhovedet. Disse generelle overvejelser har naturligvis ikke skelet til, hvem der foretager indgrebet. I de seneste ti års indgreb har USA oftest stået centralt i forskellige koalitioner, NATO eller ad hoc, og med eller uden FN-godkendelse. Det ligger i sagens natur, at går man ind på argumentet med kriterier som demokrati og menneskerettigheder, så er det kun de lande

eller instanser, der selv både hævder og inkarnerer disse normer, der med nogen ret kan stå for et indgreb. Kinas indgreb mod Tibet kan derfor ikke rubriceres under denne overskrift, ej heller Ruslands mod Tjetjenien. Almindelige territorialkrige, besættelser og koloniseringer dækkes ikke af begrebet. At analogisere Serbiens krigeriske fremfærd i 90'erne med USAs indgreb på Balkan, som kritikere på begge politiske fløje har gjort det, er derfor tom retorik. Men i spørgsmålet om hvem ligger også spørgsmålet om hvilke andre interesser og bevæggrunde en indgribende kan have, ud over håndhævelsen af de nævnte normer. Ingen stater kan udelukkende optræde som politibetjente, men har også andre dagsordner at passe, legitime eller ej. At USA eventuelt vil sikre sig en stabil olieleverance fra Mellemøsten, vil sikre sig et fodfæste midt i Mellemøsten mhp. pression mod sine genstridige allierede og forskellige fjender i området, vil sikre sig en position i det geopolitiske spil om Centralasien – geopolitikernes gamle „Heartland“ som den position, der behersker kloden – alt dette og mere til er almindelige magtpolitiske mål. At USA naturligt har sådanne mål, sådan som alle andre statsdannelser, dét anføres ofte som i sig selv delegitimerende for de ideelle interesser med demokrati og menneskerettigheder. Det er vigtigt at indse, at dette ikke behøver være tilfældet. Man kan godt forestille sig de ideelle bevæggrunde arbejde side om side med de mere realpolitiske – ja, hvis begge typer argumenter taler for et indgreb vil det være så meget mere nærliggende at foretage det, kan man sige. På det punkt har EU, den økonomiske kæmpe og politiske dværg, stadig meget at lære: at det er legitimt for stormagter som USA og EU at have et Grossraum, eller mere neutralt sagt en indflydelseszone – så meget mere som det er de eneste to aktører i verden i dag der (ganske vist i skiftende omfang) har magt til at udbrede civiliserede strukturer og værdier. Her er det på tide at EU besinder sig og indser, at Irak – grænseland til EU-ansøgerlandet Tyrkiet – måske er EUs indflydelsesområde snarere end USAs og generelt indser, at egoisme og idealisme ikke er modsætninger.

Men alt dette ændrer ikke på, at de to typer formål, selv om de kan arbejde sammen, har fundamentalt forskellig karakter og i det konkrete tilfælde naturligvis er udsat for at komme i konflikt. Tag olien – skal USA benytte sig af sin aktuelle magtposition i Irak til at sikre sig særlig billige olieleverancer, eller skal olien betales anstændigt mhp. genopbygningen og udviklingen af Irak? – her kan almindelig statsraison og demokratiske idealer let geråde i konflikt og gør det sandsynligvis allerede. Eller tag Bosnien: skal NATO-styrkerne dér yde den yderste indsats for at fange Radovan Karadzic' og bringe reelt bosnisk demokrati et afgørende skridt videre – eller skal man i det skjulte se gennem fingre med, at han skjuler sig i Sydøstbosnien på grænsen til Montenegro, fordi en aktion imod ham ville forårsage problemer og måske nødvendiggøre flere tropper til Bosnien? Skræmmescenariet er naturligvis at det første tjener som scenografisk skalkeskjul for det sidste – at man smykker sig med smukke ideale bevæggrunde, alt imens man i hemmelighed kynisk tjener statsegoistiske interesser, evt. endda af en karakter, der ikke er egnet til offentliggørelse. Om noget sådant er tilfældet, kan kun nøje studier af enkelttilfælde vise. At USA var tre pinefulde år om at reagere i Bosnien – og EU slet ikke

gjorde det – er et kraftigt argument for, at indgrebet, da det kom, faktisk foregik af ideale grunde. Medens omvendt den tydeligt sammenbidte vilje til krig i Irak, med et bundt af vilkårligt skiftende og meget forskellige argumenter (der var helt fraværende i Bosnien, hvor der var ét, klart argument) gør Irak til en langt mere flertydig affære, hvis præcise status næppe endnu kan afgøres. International politik er et felt, hvor både pligt- og konsekvensetiske anskuelsesformer trives på én gang: både motivation og resultater tæller i bedømmelsen af politiske indgreb, og resultatet foreligger naturligvis først, når det er der.

Krigens scenografi

„Krigsskueplads“ hedder det på dansk – „theatre of war“ på engelsk. I denne sproglige vending ligger der en erkendelse af, at krigen i sit væsen er scenografisk. Men at dette er tilfældet, det er ingen særlig postmoderne indsigt, det har den altid været. De krigende parter opfører et skuespil for hinanden – om så den frygt man kan indgyde har et reelt grundlag eller ej kan for mange formål være ligegyldigt. I den forstand har krigen grundlæggende en æstetik og bør følgelig studeres af fiktions- og litteraturteori. Og de krigende parter opfører samtidig et skuespil for tilskuerne – nabolande, allierede, fjender, neutrale, for „verdenssamfundet“ – et skuespil, hvor det på én og samme gang kan gælde om at sende vidt forskellige signaler i forskellige retninger, og hvor det indtryk, der gives, heller ikke behøver at svare til realiteten for at få effekter. Set fra én vinkel skal man ligne en påfugl, der skræmmende puster sig op, fra en anden en ørn, der skjuler sig, fra en tredje en medynkvækkende forpjusket spurv.

Vi kender mange af de paradenumre, der udspillede sig i og omkring Bosnien – fundamentalisten Izetbegovic' parade som blød, multikulturel demokrat, den storserbiske imperialist Milosevic' forklædning som stabilitetsfaktoren på Balkan, der intet havde med krigen i Kroatien og Bosnien at gøre, Radovan Karadzic' som den besindige leder af et undertrykt folk, der desværre gik amok. Alle disse numre blev opført samtidigt med at parterne brugte ordet „demokrati“, men næppe nogen af dem havde den fjerneste anelse om, hvad dette fatamorgana gik ud på. Disse scenografier er letforståelige og blev langt hen allerede gennemskuet medens krigen stod på.

Når vi har kaldt denne bog for „Krigens scenografi“ er det mere dybtliggende scenografier, vi er på jagt efter. Dé planer, som serbernes krigsførelse fulgte, selv om skuespillet på overfladen skulle forestille et kaos, som deres ledere kunne erklære sig uskyldige i – en scenografi, som det efterhånden viser sig strækker sig langt længere bagud i tid og er meget mere detaljeret end man dengang kunne synes. Og måske er der endog tale om en endnu mere ondartet og konspiratorisk scenografi: iscenesættelsen af en modstander. Kan man få udvirket, at ens modstander vælger en ekstremist som leder, så har man på mangfoldige måder gjort tingene lettere for sig selv – både med henblik på at

samle støtte på hjemmefronten, da enhver kan se at man er nødsaget til at bekæmpe en sådan galning, og med henblik på international støtte, for nu står to ekstreme parter over for hinanden, og hvorfor skulle det internationale samfund støtte den ene frem for den anden? Det viste sig netop at blive dilemmaet i det omfang man lod sig indfange af scenografien.

Denne tendens understøttes naturligvis af det strukturelle forhold i politik, at „les extrêmes ses touchent“, at ekstremerne er beslægtede og kædes sammen i en eskaleringsspiral – den enes vanvid kan i en gensidig spejling legitimere den andens. Kan man først få sat en galning til at lede modparten, så har man lov til at være endnu mere vanvittig selv – et argument, som især den stærke part kan have interesse i at benytte sig af, medens den svagere part som regel står sig ved at vælge mere moderate repræsentanter. Det er så at sige blot krigens ondartede, radikale og virkelige version af den debatform, der lader én tegne en forvrænget karikatur af fjenden, der så er let at skyde ned. Men kan man reelt få fjenden til at identificere sig med, ja måske faktisk til at blive til sådan en karikatur, så har man på mange måder gjort sig sagen lettere. Ganske vist med den omkostning, at fjenden så sikkert også bliver mere nådesløs og sværere at bekæmpe – men med den herlige pris, at den moderate, kompromissøgende position bliver umulig på begge sider.

Set fra begge parters synspunkt gør der sig imidlertid en mærkelig relativistisk effekt gældende – det ser ud som om, at kompromisets midte ligger ganske tæt på én selv, medens omvendt modparten opsluger den moderate position. Derfor flytter man – eller søger at flytte – midten, debattens fokus, kompromisets mulige sted, tæt på sig selv, medens alt på den anden side, fra moderate midterpositioner til modpartens helt ekstreme holdninger, bliver set som én stor forskelsløshed. Den af parterne, der kan få „solgt“ denne version af scenografien til den neutrale tilskuer – i vor tid „verdenssamfundet“ – har vundet en vældig fordel. Det er indlysende, at dette ikke nødvendigvis er den virkelige scenografi. Derfor må man også samtidig camouflere ens egne nødvendige forholdsregler – jvf. Ratko Mladic' smidige definition på diplomati som det at ødelægge fjendens el- og vandforsyning samtidig med at man får folk til at tro på, at han selv har gjort det og at man i øvrigt er i fuld gang med at reparere det!

Hvis det virkelig passer, sådan som Slobodan Inic antyder det, at Dobrica Cosic allerede i firsernes begyndelse tænkte på hvad Izetbegovic engang ville kunne bruges til, da han støttede hans kamp mod 14 års fængsel for at udgive en bog – så må man næsten beundre den djævelske logik, som den serbiske „landsfader“ har benyttet sig af. At støtte og tilslibe en uretfærdigt dømt, fuldstændig ukendt fundamentalist til at blive et redskab, der kan overtages af og på langt sigt ødelægge en fjende, man endnu ikke har – det er i en vis forstand Mladic' trick, men iscenesat over en periode på mere end ti år: vi pådutter fjenden en skade og påstår bagefter, at det er hans egen skyld! Men Cosic' version har et

yderligere raffinement, som Mladic'' primitive løgne ikke har: i dennes hyperreelle variant er det også reelt fjendens egen skyld, for man kan ikke skabe et monster til at lede fjenden, uden at fjenden faktisk også selv accepterer dette.

En anden interessant effekt ved forsøget på at trække midten hen mod sig selv er som nævnt, at enorme forskelle på fjendens side bliver til én forskelsløs masse. Et eksempel fra Danmark: Hvis man først kan få forskellene mellem kommunisme, socialisme, socialdemokratisme, socialliberalisme, oplysning og menneskerettigheder til at forsvinde ved at stemple det alt sammen som „kulturradikalisme“ og således få det til at se ud som én, egentlig ret lille position, så er man nået et langt skridt i organiseringen af hele diskursen. Eller med omvendt fortegn – hvis man kan få alting til højre for socialdemokratiets venstrefløj til at være „socialfascisme“, så har man udrettet noget meget afgørende. Så er man nået meget længere end ved blot at få anerkendt et argument i diskursen, så har man forskubbet hele det rum hvori diskursen definerer hvem der er hvem.

Men denne skabelse – eller rettere stipulation – af en diffus, forskelsløs masse af synspunkter på fjendens side må suppleres af opfindelsen af nye, hårfine distinktioner på ens egen side, der kan overbevise om, at stykket på ens egen reelt ret lille stump af banen faktisk fylder halvdelen eller mere af diskursrummet.

Til det formål har man brug for en anden slags monster: monstret på ens egen side, det uhyggelige vrængbillede af én selv, der kan få én selv til at se moderat og kompromisvenlig ud i sammenligning. Som et levende tegn på, at midten faktisk er ganske nær ved ens position. I det serbiske tilfælde er det måske synd at sige, at denne position har krævet udviklede operationer og en sofistikeret, hemmelige opbygning af en sådan Golem. Tværtimod frembød det serbiske politiske liv efter kommunismen helt af sig selv på et righoldigt udvalg af sådanne uhyrer. Vuk Draskovic, den hjemmelavede tjernik, Vojislav Seselj, den officielt udnævnte tjernik, Arkan, militslederen, der blev politiker og mafiaboss, bare for at nævne de mest kendte. At en moderat figur som Vojislav Kostunica der nu igen leder Serbien, denne gang som premierminister, i ethvert andet land i Europa ville fremstå som ultrahøjrenationalist kan tælle som et symptom på diskursens radikale forskydning i Serbien. Her er midten så forskudt, at hele det ordinære politiske spektrum fra neoliberalisme over den almindelige midte og til folkesocialistiske synspunkter i Serbien udgør en lillebitte gruppe af demokrater i et hjørne af debatten, fra f.eks. liberalisten Sonja Biserko til socialisten Obrad Savic, der i serbisk sammenhæng står ganske tæt, bare på grund af det banale forhold, at de ikke er aggressive nationalister. En af grundene til at denne forvriddning af diskursen har kunnet lade sig gøre, har uden tvivl været eksistensen af monstre og virkelige uhyrer, der har kunnet få Milosevic til at fremstå som en næsten hæderlig, mild nationalist, der ikke kunne være noget besynderligt i at støtte. På denne måde har der været en underjordisk forbindelse mellem Milosevic og

Vojislav Seselj, uanset deres skiftende teatraliske alliancer og brud i serbisk politik, indtil de nu begge sidder i Haag, medens deres førerløse partier besætter oceaner af parlamentssæder, der er ubrugelige til noget, der bare ligner almindelig demokratisk politik – og som da derfor også sætter landets politiske liv i stå og hensætter vælgermassen i endnu mere demokratisk bedøvelse og sløvhed.

Ikke bare hænger Milosevic og Seselj sammen, fordi Seselj, ligesom Arkan, Bokan, Kapetan Dragan, „Frenki“ og de mange andre militsledere sendte deres paramilitære ud på de mest beskidte opgaver, når Milosevic eller hærledelsen bad dem om det (de beordrede netop ikke) – men de hænger også sammen af denne dybere, strukturelle årsag. Seselj kunne sige alt det åbenlyst, som Milosevic måtte skjule i mere eller mindre kunstfærdige scenografier, og han kunne så tiltrække de radikaliserede vælgere, medens Milosevic tættere på serbisk politikks decentrerede midte kunne hente mere modererede vælgertyper, alt imens de to i det store perspektiv forfulgte én og samme overgribende politiske plan. Noget tilsvarende gør sig gældende med de andre radikale politiske figurer som Draskovic, Arkan, og Milosevic' kone Mira Markovic, der skabte det mærkværdige parti JUL – et parti med venstresocialistisk profil, mere venstreorienteret end sin mands SPS, og samtidig et parti designet til at samle støtte blandt Beograds nyrige mafiagangster-overklasse i Versace-habitter. På den måde fik konen samlet støtte fra en vigtig gruppe til sin mands projekt. Strukturen virker også på det internationale samfund, i forhold til hvilket den minder om den gode og den onde bøddel – good-cop-bad-cop-strukturen. Ved synet af de monstre, som den serbiske radikalnationalisme består af, kan man blive besnæret af den tanke, at Milosevic må være moderationen selv, ja at han er den afgørende stabilitetsfaktor på Balkan, sådan som det „internationale samfund“ i en skæbnesvanger årrække lod sig narre til at tro – alt imens rigtige serbiske demokrater rev sig i håret af fortvivlelse. Scenografien var solgt.

Strukturen er naturligvis farlig og rummer faldgruber: hvis projektet skrider, sådan som det afgørende skete for Milosevic, da han blev styrtet den 5. oktober 2000, så kan en af karikaturerne pludselig tage over. I Serbien skete dette fald ved at begge yderfløje var enige om at vælte ham – demokrater og radikalnationalister (selv om førstnævnte netop kun er yderfløj i Serbien) – og for en international opinion, der så tingene på lang afstand og ikke kendte diskursens forvridning, kunne alt nu synes at være godt, fordi man naivt troede, at alle Milosevic' modstandere var demokrater. Men tværtimod blev nationalismen i en vis forstand radikaliseret ved hans fald, fordi hans monstrøse karikaturer nu kunne trække den politiske midte endnu mere skæv – sådan som det er tilfældet i serbisk politik den dag i dag.

De bosnisk-serbiske konflikter rummer således materiale til studium af generelle politiske og diskursive logikker der udspiller sig alle vegne i større eller mindre kriges scenografi – men som i særlig ren form kan studeres her, hvor indsatserne er så store og de diskursive

forvridninger målt med europæiske normer er så enorme. Opfind monstre, både mod dig selv og med dig selv, raffinér disse fiktioner og se til, at de bliver regnet for virkelige. Undgå samtidig, at din fjendes opposition af besindige og moderate figurer vinder terræn og indtager midtbanen, men samarbejd i stedet med din fjende, som du selv har promoveret, om at udmanøvrere hans opposition, så han, din modstander, fremstår præcist så skræmmende og ekstremistisk, som du har tænkt dig han skal. Det er det uhyggelige stykke scenografisk spilteori, man kan lære af kastastrofen på Balkan.

**Afsluttende essay fra *Krigens scenografi*, Lindhardt & Ringhof, 2004.
ISBN: 9788711412060**

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner eller virksomheder, der har indgået aftale med Copydan Tekst & Node, og kun inden for de rammer, der er nævnt i aftalen.